

ARBEID

Pieter Tijmes (red.), *Arbeid adelt niet*. Kampen. Kok Agora, 1989. ISBN 90 242 - 7649 7

Aan bloemlezingen en bundelingen allerhande heb ik meestal de pest, vooral als onduidelijk blijft wie voor de selectie verantwoordelijk is. Want het maakt wel degelijk uit of het — zeg — Gadamer is die een bloemlezing van filosofische basisteksten verzorgt dan wel bijvoorbeeld de wat schimmige redactie van *Reader's Digest* die het zoveelste 'Meesterwerk van de Wereldliteratuur' in verminkte vertaling met gratis lacunes presenteert. Maar zelfs in het eerste geval : *Gadamers* keuze hoeft daarom nog niet op *mijn* noden aan te sluiten : welke criteria heeft hij voor zijn selectie aangelegd ? En heeft hij die wel consequent weten aan te houden ? Een recensent bevindt zich in een uitgangspositie die vergelijkbaar is met die van de bloemlezer : hij waardeert het (in het beste geval volledig en grondig) gelezene aan de hand van zijn hoogst persoonlijke, niet eens compleet expliciteerbare categorieën. De criticus van een bundel werkt dan in een tweede orde van selectief lezen... en de verstandige lezer zou er dan ook goed aan doen zijn commentaar ongelezen te laten.

Over de corruptie van de recensent. Als je een boekje in de hand krijgt met de begeleidende vraag of het je voldoende interesseert om er iets over te schrijven, dan is de uitgangssituatie al gecorrumped. Want de vraag impliceert : kijk eens hier wat een leuk boekje, je krijgt het, als je er een paar regeltjes over op papier krijgt. Maar de relevante vraag zou moeten luiden : stel dat je je voor een bepaald onderwerp gaat interesseren, op een gebied waar je geen volslagen leek in bent, en neem nu eens aan dat je dan het bedoelde werkje in een boekenwinkel aantreft, dat je het bekijkt zoals wie min of meer gewoon is met boeken om te gaan, beslis je dan ten slotte met het (liefst gekochte) exemplaar onder de arm de boekhandel te verlaten ? (Als men even het aantal voorwaarden onderzoekt waaraan die relevante vraag moet voldoen, en als men daar even bij wil bedenken dat *tegelijk* aan elk van die voorwaarden moet zijn voldaan, dan blijkt de waarschijnlijkheid van een relevante uitgangssituatie wel heel klein te zijn.

Neem aan dat je het bedoelde werkje bekijkt zoals ik. Je neemt je voor, je niet te zeer te laten storen door de wat ál te commerciële titel, vreselijke foto (ik fotografeer ook) en dito kleuren (ik heb een kleurzinafwijking) van de kaft. Je kijkt naar de inhoud : zeven opstellen (laten we niet te duur doen, 'essays' had anders ook wel gekund), uitgesmeerd over een honderdveertigtal bladzijden effectieve tekst, twintig bladzijden per artikel gemiddeld, bij een niet al te zuinige of al te drukke bladspiegel. Enig gegrasduin in de cover-tekst en het Woord Vooraf belooft een interessantere selectie dan gebruikelijk : kritiek op de bestaande arbeidssituatie was aanleiding voor leden van de vakgroep Systematische Wijsbegeerte aan de Universiteit Twente, om te schrijven over arbeid. De stukjes maken dan ook de indruk speciaal voor de bundel te zijn geschreven. Als men dan even (vluchtig) de voetnoten en literatuurverwijzingen van de opstellen doorneemt, blijkt dat de schrijvers met een heel verwant ideeëngoed vertrouwd zijn : Dippel en Achterhuis behoren tot hun gemeenschappelijke achtergrond. Het woord vooraf leert nog, dat er enkele leidmotieven doorheen de verschillende opstellen worden aangehouden : identiteitsverlies op de werkplaats in het banen-arbeidsbestel, mede ten gevolge van informatisering; verder ook : mensenrechten.

De covertekst verschafft alvast een (onbedoeld) leuke illustratie van de pertinentie

van de eerstgenoemde hoofdgedachte. Er was bedoeld : "Voorts zal de in versneld tempo voortgaande informatisering ingrijpende consequenties met zich meebrengen voor de vorm en inhoud van de huidige arbeid". Maar het staat er niet zoals men het hier kan lezen : het tekstverwerkingsprogramma heeft de tekst netjes afgelijnd in een kolom gezet, maar daartoe moesten woorden worden gesplitst. En dat heeft het wat lachwekkende 'voor - tgaande' opgeleverd.

Zal ik dan nog lézen ook ? Het werkje levert me alvast een bonus op voor mijn onhebbelijkheid om wetenschappelijke en aanverwante werken hoofdzakelijk achterstevoeren te lezen : het laatste artikel gaat over Arbeid en (kunstmatige) intelligentie (Louk Fleischhacker). Hoewel. Ik zou zou eerder de neiging hebben gehad om, in samenhang met k.i., het woord 'intelligentie' tussen haakjes te zetten.

Fleischhacker schrijft dat arbeiden het inzetten van zijn vermogens is om iets te produceren, maar dat zo goed mogelijk leren doen (organiseren) is óók werken; die 'know how' is door Murphy's 'modderen op de werkplek' tot stand gekomen ('If everything could be worse, it will' en meer bekende uitspraken van gelijke strekking). Nu krijgt de wetenschap niet goed vat op dat kunnen, omdat we zelf niet helder beseffen hoe het werkt en aan het resultaat niet altijd is te zien hoe het tot stand is gekomen. (mijn parafrase van blz. 136-138). We overstijgen onze louter zintuiglijke vermogens door dingen en causaliteiten 'waar te nemen'. Wil en verstand vormen een functionele eenheid, waardoor de vraag naar de betekenis van de arbeid zin heeft voor de lopende-bandarbeider, maar niet voor de robot die naast hem hetzelfde werk staat te doen. Want die functioneert slechts volgens een ingevoerd programma. De vraag die Fleischhacker in het artikel behandelt is dan, of de 'vermogens' die een rol spelen in de menselijke arbeid, vervangbaar zijn door een informaticaverwerkend systeem dat het menselijk kunnen voldoende nabootst, dit is *bruikbaar* simuleert, wat een harder criterium oplevert dan de *subjectieve* indruk van een proefpersoon (zoals in het Tübing-gedachtenexperiment). De auteur maakt hier het onderscheid tussen een *gedrag* (nog wel simuleerbaar) en een *vermogen*, niet los te maken van wie het uitoefent en van de situatie waarin hij dat doet, tegelijk de grondslag voor de beoordeling van alle mogelijke indelingen en ordeningen. De vraag naar mogelijkheid tot simuleren van dit receptieve vermogen nu, raakt de kern van het menselijk bestaan. Nu leveren Tarski en Gödel het bewijs van de logische onmogelijkheid voor een model om binnen zijn eigen grenzen zijn eigen adequatie vast te stellen. De adequaatheid van een model kan slechts door het verstand worden beoordeeld, als ze tenminste beoordeelbaar is, dit is vergelijkbaar met het verstandelijke vermogen zelf. Maar heeft het verstand wel een grondstructuur ? Op die manier heeft de auteur, volgens mijn transcriptie, de mogelijkheid van artificiële intelligentie heel terecht gereduceerd tot één van de kernvragen van de ontologie.

Die kernvraag wordt contradictorisch beantwoord door twee wereldbeelden. *Het ene, cartesians*, noemt structureerbaarheid het wezen der dingen, en vereenzelvt ons verstandelijk vermogen met een beperkte vorm daarvan. In die visie is alles uiteindelijk automatiseerbaar, met perspectief op een technocratisch beheerd hooggeautomatiseerd productiesysteem, gekoppeld aan een hedonistische consumptiemaatschappij waaruit arbeid en plicht geëlimineerd zijn.

Het andere wereldbeeld vat structureerbaarheid slechts op als *een* eigenschap van de dingen; het verstand kan meer dan reconstrueren, met name : intuïtief dóórdringen tot wat dieper ligt dan de structuren. Hierbij stuit men op de paradox dat men niet kan zoeken naar wat men niet heeft, als men het niet al enigszins bezit. Hiertoe is een soort openheid nodig om zich door de realiteit te laten instrueren, die berust op een reeds aanwezig contract met diezelfde realiteit. De onherleidbare vermogens die de mens in

staat stellen het zinvolle te onderkennen, blijven de basis van het productieproces, hoever het ook wordt geautomatiseerd : een geautomatiseerd systeem blijft er om gebruikt te worden, het kan slechts een deel van de menselijke arbeid vervangen, het kan ten hoogste een *relatieve* zelfstandigheid hebben tegenover het menselijk gebruik. In deze visie wordt creativiteit het belangrijkste aspect van de arbeid, ook in zijn toekomstige ontplooiing. Opvoeding zal meer gericht moeten worden op de ontwikkeling van realiteitszin, openheid, gevoeligheid en kritische bezinning dan op het aanleren van maatschappelijk nuttig geoordeelde vaardigheden.

Over soorten obscurantisme. Eigenlijk reduceert het stuk dat hierboven is samengevat, op heldere (en meeslepende wijze) het onbegrensde vertrouwen in automatisering zonder limiet (waarvan de term kunstmatige 'intelligentie' al een afspiegeling is) tot een puur (irrationeel) geloof, of zo men wil : tot een nieuwsoortig obscurantisme, gevaarlijk in zijn technocratische implicaties. Het opstel steekt ook gunstig af bij de vreselijke hoeveelheden baarlijke nonsens die daarover worden gepubliceerd, hetzij vanuit de positivistische hoek (cf. het cartesische wereldbeeld hierboven), hetzij vanuit een naïeve benadering die stoelt op een hopeloos onbegrip van de werking van computer en programmatuur. Het artikel lijkt me dan ook volstrekt onmisbare lectuur voor wie zich in de toekomst wil gaan bezinnen op arbeid en informatisering, omdat het er in slaagt daar definitieve dingen over te zeggen.

In de overige artikelen wordt meer de nadruk gelegd op het feit, dat de democratieën in *optima forma* als de Westerse parlementaire democratieën falen in het realiseren van de mensenrechten (Doede Nauta). Dit blijkt niet alleen uit de massale werkloosheid, zo gaat de auteur verder, waarbij bijna een hele generatie jongeren tot de rand van de maatschappij wordt teruggedrongen, maar ook uit de hulpeloosheid van de VN-achtige organisaties. Hij pleit op een heel gedreven manier voor een sociocratisch maatschappijmodel in de lijn van Kees Boeke.

Slechts een tweetal opstellen uit de bundel lijken me wat mat of onaf. De overige verhandelingen verdienen zorgvuldig te worden gelezen en zijn ook zo gesteld, dat ze de lezer niet nodeloos afschrikken, zonder daarom oppervlakkig te worden.

Ik wil de lectuur van het werk dan ook graag warm aanbevelen.

Jan GERMIS

NADENKEN OVER ENGAGEMENT EN RUST VANUIT FREUD

Luc Vanneste, *Rust. Over de verhouding tussen Eros en Thanatos in de Westerse cultuur.* Leuven/Amersfoort. Acco, 1988, 201 blz., 620 Bfr. ISBN 90 334 1808 8

De grootheid van een denker steekt in het feit dat hij steeds blijft te denken geven. Voor Luc Vanneste is Freud zo'n denker. Een groot denker heeft niet noodzakelijk het gelijk aan zijn kant. Hij is veeleer iemand die de vragen juist en pertinent weet te stellen. Luc Vanneste gaat uit van Freud, in het bijzonder van zijn driftenleer, en hij geeft een eigen antwoord, dat, als het belangrijk is, zoals ik meen, ook zelf weer